

УДК 811.161.2'38

DOI 10.3165/2520-6966-2019-13f -96-63-77

Н. І. Бойко

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ННІ філології, перекладу та журналістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Л. І. Коткова

кандидат філологічних наук, учитель-методист Ніжинського міського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя

Домінанти художнього ідіолекту Пантелеймона Куліша

Статтю присвячено характеристиці мовної картини світу Пантелеймона Куліша крізь призму лексико-фразеологічних домінант як вагомих складників ієрархії художнього ідіолекту автора, репрезентованих концептосферою, її об'єктиваторами, лексичними та фразеологічними вербалізаторами – маркерами мовомислення письменника.

Виявлено, що художній ідіолект П. Куліша вдало поєднав народнорозмовні джерела української мови з елементами староукраїнської мовної традиції, репрезентувавши низку вагомих домінантних позицій автора, які слугують осердям його поетичних і белетристичних текстів. Функції мовних домінант виконують одиниці лексико-семантичного та фразеологічного рівнів. Вони об'єктивують багатство лексико-семантичного та фраземного складу мови творів П. Куліша загалом й активне вживання одиниць лексико-граматичних класів окремих стилістичних пластів зокрема. Тексти творів письменника відбивають глибокий і виразний україноцентризм крізь призму часо-просторових складників мегаконцепту Україна. До виразних домінантних рис художнього ідіолекту П. Куліша належать вербалізовані фольклорні мотиви, що експлікують уснорозмовні джерела, фольклорні складники системи виражально-зображальних засобів.

Простежено емоційно-оцінну домінанту художнього ідіолекту письменника як відбиток інтенцій мовної особистості. Встановлено, що принцип "живої етнографії" орієнтував автора на відтворення глибинних фольклорних традицій у прозових і поетичних текстах, які поєднали емотивно-оцінні лексеми з демінутивно-меліоративними та аугментативно-пейоративними суфіксами, національно марковані перифрази, образи-символи, фразеологічне розмаїття. Виокремлені домінанти художнього ідіолекту письменника належать до ядерних, вони відбивають синтез авторського світобачення та світовідчуття, індивідуальну систему підходів до різних вербальних засобів і способів, їх вибору, тобто власне авторської репрезентації інтенцій через ідіолект.

Самобутність художнього ідіолекту письменника – у відтворенні живої мовної стихії народних мас, в об'єктивації національної самобутності

селянського побуту, народних звичаїв і обрядів; у тісних взаємозв'язках мови особистості й мови епохи.

Ключові слова: художній ідіолект, лексико-семантичні складники, фразеологічні одиниці, вербалізація, П. Куліш.

Серед безлічі прославлених батьків народу, якими обдарувала нас історія XIX ст., є одна постать самотня, яка не зазнала благовонних кадил громадського почитання і візантійської чолобитності ні за життя, ні по смерті, дарма що ся постать висока і далеко перевищує пересічного національного святого всіх українських земель. Це П. О. Куліш. Людина найменше популярна, найменше оцінена і, мабуть, найменше зрозуміла в усьому українському письменстві. Наче другий Іван із Вишні, анахорет за життя, радо промовчуваний по смерті. В Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко зустрічається між українцями, себто співівість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові.
С. Томашівський

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є вивчення лінгвостилістичної специфіки художнього тексту, виявлення й характеристика домінантних рис ідіолекту окремого автора. С. Єрмоленко наголошує, що стилістика художнього тексту "має вихід в історію літературної мови, а також у сферу вивчення індивідуальних стилів як реалізацію авторської моделі світу, як функціонування мовних знаків національної культури" [4, с. 304].

Мета статті – вивчення мовної картини світу Пантелеймона Куліша крізь призму мовних домінант як важливих складників ієрархії художнього ідіолекту автора, репрезентованих концептосферою, її об'єктиваторами, лексичними та фразеологічними вербалізаторами – маркерами мовомислення письменника.

Постать Пантелеймона Куліша – українського патріота, видатного громадського й культурного діяча, визначного письменника (прозаїка, поета, драматурга), мовознавця, перекладача, видавця і редактора – належить до корифеїв української літератури. Підтвердженням багатогранної активної діяльності митця слугують твори письменника найрізноманітніших жанрів: перший історичний роман "Чорна рада. Хроніка 1663 року", що правдиво відтворює соціальні суперечності в Україні після перемоги у визвольній війні і здобуття автономії. Маркерами ідіолекту письменника стали думи, казки, оповідання, написані українською мовою, а також зразки наукової прози, перші українські переклади Святого Письма, художні пере-

клади з інших мов. І. Франко справедливо назвав П. Куліша, поета і белетриста, "перворядною зіздою в нашому письменстві", бо Куліш-письменник послідовно відтворював й утверджував національну самобутність українського народу, особливості селянського побуту, народних звичаїв і обрядів.

Як полум'яний патріот України, борець за розвиток й утвердження самобутності українського народу, П. Куліш у своїй багатогранній творчості зумів поєднати дві домінуючі тенденції, виокремлені літературознавцями. Перша пов'язана з тяжінням до глибокого "осмислення національної історії, народної культури, до творення фольклорно-генетичного варіанта національного письменства", а друга – з прагненням опанувати загальнолюдський культурний досвід, усвідомити специфіку "формування європейської літературної моделі, котра включала й фольклоризацію як необхідний історичний етап свого розвитку" [10, с. 5–6].

Ідіолект Пантелеймона Куліша, окремі питання мовотворчості автора були об'єктом дослідження українських мовознавців (праці І. Білодіда, Г. Їжакевич, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Н. Слободянюк, Т. Должикової, О. Климчук, О. Кумеди, М. Кравченко, В. Красавіної, Л. Устенко, І. Глуховцевої та багатьох інших учених).

Лінгвісти вивчали значення мовотворчості П. Куліша в історії української літературної мови (І. Огієнко, В. Русанівський, С. Єрмоленко, Л. Мацько, О. Муромцева та ін.), особливості поетичної мови письменника (Н. Сологуб та ін.), мовно-естетичні виміри творів П. Куліша (М. Кравченко та ін.), виразні вияви в мові письменника рідного йому східнополіського говору північного наріччя (Ю. Шевельов, І. Матвіяс, М. Сиваченко, О. Кумеда та ін.), ступені порівняння в тексті перекладу П. Куліша книг Мойсея (С. Зінченко та ін.), формули мовного етикету в епістолярії П. Куліша (В. Бойко, Л. Давиденко та ін.).

В. Кононенко характеризував українськомовні переклади текстів Біблії, Н. Слободянюк аналізувала *український національно-культурний компонент* у мові художньої історичної прози письменника, Т. Должикова досліджувала *мовну особистість* Пантелеймона Куліша як автора різностильових та різножанрових текстів у контексті історії української літературної мови другої половини ХІХ ст., О. Климчук виокремлювала й схарактеризувала *соціальне* в літературно-художній антропонімії П. Куліша, І. Девдюк виявляла хист Пантелеймона Куліша як поліглота і перекладача ("*Хочеться співати ще по-італійськи, по-грецьки, латиною...*"), Б. Циганок

студіювала зіставний аспект засобів вербалізації концепту *воля* в поетичній мові Т. Шевченка і П. Куліша.

Граматичні особливості функціонування предикативних форм на -но, -то у творах П. Куліша проаналізувала В. Пугач, народнорозмовні елементи в художньому мовленні письменника вивчала Н. Пасік, термінологічну лексику досліджувала Л. Симоненко, прикметникову синоніміку студіювали Г. Вакуленко та Н. Клипа.

А. Кайдаш окреслила доробок П. Куліша в контексті вчення про міфоніми, О. Банзерук та Ю. Шакура простежили особливості функціонування військової лексики в історичній прозі П. Куліша, І. Курабцева вивчала склад філологічної термінології в публіцистиці П. Куліша.

Багатоаспектний аналіз фразеології в мовотворчості П. Куліша здійснила Л. Устенко в дисертаційній праці "Фразеологічна підсистема ідіостилю Пантелеймона Куліша в контексті формування нової української літературної мови" (2017). Авторка максимально повно виявила в ідіостилі письменника склад фразеологізмів, установила специфіку всіх структурних типів фразеологічних одиниць, поєднала їх у фразеосемантичні групи, з'ясувала походження окремих фразеологізмів, здійснила аналіз особливостей функціонування, механізмів контекстних трансформацій фразем, використовуваних у різножанрових творах автора, простежила закономірності формування фразеологічного арсеналу нової української літературної мови ХІХ ст. [15].

Упродовж тривалого часу мовознавці широко й різноаспектно досліджували мову роману П. Куліша "Чорна рада". Так, активно вивчалася об'єктивація в романі концепту "Козаччина" крізь призму функціонально-семантичних полів епітетних словосполучень (В. Красавіна, В. Мастеровенко, Н. Коновалова), досліджено засоби репрезентації мегаконцепту-образу "Україна" в історичному тексті роману Пантелеймона Куліша "Чорна рада" (Н. Бойко), з'ясовано структурно-функціональні особливості антропонімів у романі (С. Соколова), схарактеризовано лексико-семантичну групу історизмів, зокрема назви одягу та козацької атрибутики (Н. Яценко), виявлено стилістичну роль старокнижних елементів у романі (С. Шевченко). Системний опис паремійного й фразеологічного розмаїття роману Пантелеймона Куліша "Чорна рада" здійснила І. Глуховцева.

Мовотворчості П. Куліша присвячено низку тематичних збірників, із-поміж яких і низка ювілейних: 1) Пантелеймон Куліш: матеріали міжвузівської наукової конференції Сумщини, присвяченої 175-річчю

з дня народження П. О. Куліша. Суми, 1994; 2) Пантелеймон Куліш і українське національне Відродження: доповіді та повідомлення наук. конф., присвяченої 175-м роковинам від дня народження письменника. Харків: Харківський держ. ун-т, 1995; 3) Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. Київ: МП Леся, 2000; 4) Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях. Ніжин: НДПУ, 2001. Вип. 15; 5) Культура слова: до 190-річчя Пантелеймона Куліша. Київ, 2010. Вип. 72; 6) Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша і її роль у розвитку української мови, літератури та культури. Ніжин: НДУ, 2010. Вип. 59 та ін.

У сучасному українському мовознавстві наявні п'ять дисертаційних робіт, у яких за допомогою лінгвостилістичних методів ґрунтовно й різноаспектно проаналізовано мовотворчість П. Куліша (праці Н. Слободянюк, Т. Должикової, О. Климчук, О. Кумеди та Л. Устенко).

Огляд наявних численних праць виявив, що в дослідженнях мовознавців домінували власне лінгвістичні підходи до системних описів різнорівневих мовних одиниць, використовуваних у різножанрових творах Пантелеймона Куліша. Проте мовна картина світу письменника крізь призму лінгвальних домінант як важливих складників ієрархії художнього ідіолекту автора ще не була об'єктом аналізу.

Закцентований підхід – це погляд на художній ідіолект автора крізь призму мовних домінант, що репрезентують особистісні фрагменти його мовної картини світу. В основі цього підходу лежить уявлення про художній ідіолект як складну ієрархічну систему, що має свої логічні та емотивно-оцінні семантичні центри, класи лексичних, фразеологічних одиниць та їхніх стилістичних репрезентацій, що забезпечують механізми функціонально-семантичного структурування концептосфери художнього ідіолекту письменника, визначають домінантні маркери ідіолекту автора як ключові складники його мовомислення, представники самобутніх рис системи образних засобів митця.

Дослідники наголошують на важливості максимально повного виявлення насамперед особливостей реалізації мовної особистості, характеристикі внеску письменника до загальнонародної мови, виокремивши виразально-зображальні засоби, зокрема експресивно-стилістичного та естетичного планів. Постає необхідність виявлення домінантних рис ідіолекту митця, дослідження впливу позамовних чинників, наприклад, часу та місця проживання, періоду

життя та творчості, оскільки ці фактори певним чином упливають на індивідуально-художнє мовомислення, ідіостиль письменника, на "формування соціально-культурної концептуальної сфери й моделювання системи її вербальної репрезентації в межах макро- та мікроконтекстів" [1, с. 45]. Мовний арсенал одного письменника є відмінним від вербального складу ідіолекту іншого, оскільки кожна мовна особистість – синтез загальнонаціонального й індивідуального, самобутнього.

До мовних доміант, що репрезентують особистісні фрагменти мовної картини світу П. Куліша, складники його концептосфери, належать наступні.

1. Багатство лексико-семантичного складу мови творів П. Куліша загалом й активне залучення одиниць лексико-граматичних класів окремих стилістичних пластів зокрема. Ця доміантна риса мала значний вплив на розвиток і збагачення української літературної мови, на жанрово-стильові простори художніх текстів і художню мовну практику сучасників і наступників П. Куліша [3, с. 7].

Про заслуги П. Куліша в розбудові української літературної мови, пов'язані з широким використанням лексико-семантичного складу мови та написанням "Чорної ради" українською мовою, пише В. Русанівський: "Він [Куліш] уводить тут таку лексику (частково запозичену з літопису Самовидця), яка дозволяє творити історичний колорит у новій українській літературній мові" [13, с. 233]. Із-поміж складу таких лексем виокремлюємо запозичення зі старослов'янської мови (*благость, благодать, благовісник, чоловіколюбство, спаленіє, благовіствованіє, воскресеніє, богобоязливость, чающії* та ін.). На таку доміантну рису мовотворчості П. Куліша вказують й інші мовознавці, зазначаючи, що письменник "не хотів, щоб розірвалася традиція української літературної мови, а тому широко вводив у публіцистику, поезію, драматургію старослов'янізми, давні українські слова, окремі граматичні форми" [9, с. 99–100].

Ідіолект письменника – це власне індивідуально-авторський стильовий і стилістичний феномен, що "належить до способів вираження змісту тексту "в комунікативно-когнітивній моделі текстотворення", тобто індивідуальному, що маніфестує суб'єктивні вподобання через надання переваги певним лексичним пластам із-поміж інших" [1, с. 54].

Лексичний склад творів П. Куліша позначений багатством у доборі та використанні всього лексичного складу української мови. Це й мовознавчі, літературознавчі та інші терміни (*граматика, пра-*

вопис, писання, рукописи, мова устня, мова письменна, риторика, поетичний образ, ескіз, епід, епопея, лірик, комедія, епос, етюд, лірика, поема, творчество, етнографія, переводчик, балада, акростих та ін.), і демінутивно-меліоративні найменування, належні до різних лексико-граматичних класів (молодичка, козаченьки, кожушок, брівоньки, соловейко, губоньки, серденько, віконечко, одешинка, офіцерик, правдонька; молодесенький, лагідненийкий, сердешненийкий, старенький; веселенько, лагідненько, близенько, пильненько та ін. (Ой блиснула **зрімниченька**, Густу хмару розриваючи: **Засіяли козаченьки**, Дубровою проїжджаючи [5, т. 1, с. 307]; **За хмарами дощовими Горить-сяє ясне сонечко**; Ой від жалю великого **Розпалалось моє сердечко** [5, т. 1, с. 319]); Ой не вагся чарівниці **У вічі заглянуть: Обомліють бистрі ноги, Рученьки зав'януть** [5, т. 1, с. 322]; **Дзюрчить-біжить криниченька**, наповня ставок [5, т. 1, с. 305]; **Похилая хатиночка** з садка визира [5, т. 1, с. 305]. Отже, виразною домінантною рисою художнього ідіолекту П. Куліша є органічне поєднання різних стилістично диференційованих шарів книжної та уснорозмовної лексики.

2. Домінантною ознакою ідіолекту, що відображає інтенції мовної особистості, є концептосфера автора. У П. Куліша ключові слова – вербалізатори концептосфери письменника, вияви його мовомислення – зосереджені на україноцентризмі. Цей феномен репрезентований не лише першим українським фонетичним правописом, першим перекладом Біблії українською мовою і текстом першого українськомовного історичного роману, а й об'єктивованим лексико-семантичним і фразео-семантичним мовними рівнями. Так, у романі "Чорна рада" україноцентризм художнього ідіолекту автора постає крізь призму часо-просторових вербалізаторів мегаконцепту *Україна*, як-от: 1) назви національних клейнодів (військових знаків та атрибутів влади старшини запорізького, серед яких *корогва (прапор)*, *бунчук*, *булава* та її різновиди (*палиця й пірнач*) тощо). Такі найменування функціонують як у прямому значенні, так і в переносному, слугуючи символами влади (явище метонімії): *От і став на своєму гетьманському місці, під бунчуком і корогвою...* [5, т. 1, с. 158]; *Його підручники несуть царську корогву козацькому війську...* [5, т. 1, с. 147], *...підпирась срібною булавою* [5, т. 1, с. 70], *...силою вирвати бунчук і булаву в харцизяки, коли не стало ні розуму, ні правди на Вкраїні!* [5, т. 1, с. 149], *...над головою пірнач із блакитною стьожкою* [5, т. 1, с. 149]. Ідею об'єднання Правобережної і Лівобережної України вербалізує метонімічна структура *привернем*

ую Україну до однієї **булави**; 2) антропоніми: а) Самійло Кішка – гетьман реєстрових козаків (*Був і **Самійло Кішка**, що й досі про його співають кобзарі...* [5, т. 1, с. 64]); б) Богдан Хмельницький – гетьман України, державний діяч і полководець (*А тепер ось іллється сльозами, мов на похоронах у **Хмельницького...*** [5, т. 1, с. 71]); в) гетьмани запорозьких нереєстрових козаків – Тарас Трясило, Павлюк та ін. (*От і виходили з Запорожжя один за одним гетьмани козацької: **Тарас Трясило, Павлюк, Остряниця...*** [5, т. 1, с. 41]); 3) топоніми, маніфестовані мікротопонімами, ойконімами, гідронімами, оронімами, хоронімами, урбанонімами та ін., що репрезентують історію української держави, її культуру, релігію, експлікують аксіологічну інформацію про місця зображуваних у романі подій: *Київ, Переяслав, Запорожжє, Білогородський шлях, Козелець, Пилявці, Збаража, Ніжен, Ічня, Гадяч, Дніпро, Поділ, Печерськ, Киселівка (гора) та ін. (... **Запорожжє** іспоконвіку було серцем українським, що на **Запорожжі** воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні до посліду дней не замовкали, і було те **Запорожжє**, як у горні іскра: який хоч, такий і розідми з неї вогонь. Тим-то, мабуть, воно й славне поміж панами й мужиками, тим воно й припадало так до душі всякому!* [5, т. 1, с. 65]; 4) національно марковані апелювати, образи-символи України: *кобзар, козак, воля, степ, козацька душа, козацька слава та ін. (**Два кобзарі**, сидючи навпроти їх, іграли усяких **лицарських пісень** і виспівували про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому світі несказанної **слави**; виспівували і про Берестецький рік, як **козаки** бідували да, бідуючи, серце собі гартували, – і про **степи**, і про Чорне море, і про неволю і каторгу турецьку, і про здобич да **славу козацьку**; усе поважним словом перед товариством викладавали, щоб **козацька душа** і за трапезою росла угору* [5, т. 1, с. 129]. Репрезентантом козацької вдачі, козацької долі, козацької звитяги, козацької честі на сторінках роману постає лексема *шабля*, що є джерелом позитивних емотивно-оцінних конотацій, слугує засобом міфологізації образу козаків, зазнає контекстуальної символізації, поетизації, тяжіє до фольклорних джерел (*Зроду я не поїму віри, – одвітовав Кирило Тур, – щоб син старого Шрама бивсь по-розбишацьки, маючи в руках **чесну панну шаблюку*** [5, т. 1, с. 90].

Згадувані експліцитні часо-просторові репрезентанти мегаконцепту *Україна* формують його номінативне поле, що має досить розгалужену лексико-семантичну побудову, домінантами якої поста-

ють насамперед образи позитивного (*Україна – сильна, велика, одностайна; козак – щирий, добрий; гетьман – гордий, пишний, розумом високий*) і лише зрідка негативного (*Україна – безщасна, розідрана надвоє*) аксіологічного виміру.

До знакових у романі П. Куліша належать імпліцитні (опосередковані) репрезентанти мегаконцепту *Україна*. Із-поміж домінантних найуживанішими є перифрастичні вислови та асоціативно-образні номінації синонімічного й антонімічного семантичних планів, що своїми сакральними глибинними коренями тяжіють до усної народної творчості і за своєю сутністю постають знаковими в українському історичному та культурологічному дискурсах: а) *щира душа* (... *золото того нарбило, що безбожний харцизяка став їм у повазі, а щира душа мусить погібати!* [5, т. 1, с. 157]); *християнська душа* (*У нас у Січі чи гетьман, чи отаман, чи так собі чоловік – усе рівний товариш, усе християнська душа* [5, т. 1, с. 122–123]); *добра душа* (*Як засне грішне тіло, добрі душі, покинувши землю, зносяться до Господа Бога* [5, т. 1, с. 84]) – *грішна душа* (*Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже грішна душа його тривожилась* [5, т. 1, с. 163]); б) *єдина воля* (... *як спом'яне старого Хмельницького, як тоді в козаків була воля й дума єдина...* [5, т. 1, с. 139]) – *проклята неволя* (*Ох, був і я колись таким вигадчиком, поки літа не приборкали та проклята неволя не примучила!* [5, т. 1, с. 68]); в) *українське серце* (... *Запорожжє іспоконвіку було серцем українським...* [5, т. 1, с. 65]); *запорозьке серце* (... *гірко почала плакати, що й старе запорозьке серце трохи пом'якшало* [5, т. 1, с. 118]), *щире серце* (*З щирого серця зове він її своєю ненею, з щирого серця зове вона його своїм зятем* [5, т. 1, с. 80]) – *тверде серце*, *жорстоке запорозьке серце* (... *як стане голубити сестра, розчісуючи йому кучері, розпитуючи про далекі сторони, про козацькі пригоди, то й тверде, як залізо, серце пом'якшає...* [5, т. 1, с. 85]) *Хіба вже, зглянувши на Кирила Тура, перемагав своє жорстоке запорозьке серце* [5, т. 1, с. 126]); г) *козацька слава* (*А дівочому сердцю що і молодецька краса, що і козацька слава, коли до неї козак не горнеться?* [5, т. 1, с. 80]); г) *тяжка туга, велике горе* (*Усім на серце пала тяжка туга, мов перед яким великим горем* [5, т. 1, с. 98]).

3. До виразних домінантних рис художнього ідіолекту П. Куліша належать фольклорні елементи, що експлікують уснорозмовні джерела, фольклорні мотиви системи виражально-зображальних засобів. Фольклорні мотиви пронизують усю індивідуальну мовотворчість митця, маркуючи поетичні й прозові контексти. Як народнопісенні

елементи в художньому ідіолекті автора функціонують постійні епітети, репрезентуючи позитивні оцінні уявлення українців про людську вроду: *хороша врода, врода козацька, козацька сила, жінка чорноброва й молоденька, чорні бровенята, карі очі, свіже молоде обличчя, дочка ясноока, пишний зріст, пишний князь, білі руки, біле тіло, молодий вус, чорний вус* та ін. Фольклорними мотивами марковані й художні означення до фрагментів довкілля, небесної сфери, явищ природи тощо (*ріднее поле, степи мої широкі, ясне небо, чисте небо, ясна зоря, повний місяць, чиста роса, чорна хмара, буйний вітер* та ін.), етнічних флорономенів (*густі верби, кучерява рута, дуб кучерявий, біла тополя, зелені байраки, дикий хмель* та ін.), зоономенів (*коники вороненькі, воли круторогі, лебеді білокрилі*) та окремих артефактів (*хата – славна, рідна, вбога, німа, сирітська, похилая, старенька, меч – огненний* та ін.).

Виразним тяжінням до фольклорних зразків позначені художні порівняння дівчини / хлопця з фрагментами українського довкілля, представниками небесної сфери, рослинного світу тощо (**як біла тополя в леваді; мов зоря красна; наче сонце; як мак у городі; як калина; мов хмелина коло нього в'ється; мов ясенюк; ... а сусідня дівчина Оленка, теж недаліток, да тільки гарна ж на личеньку, як та зоря Господня...** [5, т. 1, с. 200] та художньо-образні перифрази (*крилатії орли, орли сизокрилі, вольнії птиці* – про козаків; *рожа садова* – про дівчину, *тридцятиструнна* = бандура, *чорнобривець* = *хлопець* та ін.). Щодо художніх порівняльних структур необхідно зазначити, що фольклорні мотиви наявні й у контекстах, що вербалізують психологічно-емоційні стани персонажів через орудний порівняльний та поєднання зіставних семантичних планів із метафоричними, наприклад: **Пташкою понад тим степом в'єшся, і серце твоє якусь нову пісню співає** [5, т. 1, с. 208]; **... як зачне коло його упадати ластівкою мати...** [5, т. 1, с. 85]; **... сяє Маруся – квітка квіткою!** [5, т. 1, с. 194]; **Який враг шутковатиме, як увіп'ються чорні брови, наче п'явки, в душу?** [5, т. 1, с. 68]. Залучення до порівняльних конструкцій лексичних одиниць на позначення побутових реалій увиразнює фольклорні семантичні плани контекстів: – *А ви ж, – каже [Шрам], – прокляті салогуби, де тоді були, як ляхи обгорнули нас під Берестечком, мов горщик жаром?* [5, т. 1, с. 59].

Елементи фольклорних мотивів простежено й у метафоричних структурах. До найтипівіших прикладів метафоризації належить зміна сфери номінації, що зумовлює семантичну контрастність. Як

мовні доміанти ідіолекту автора постають різнотипні персоніфікації:

1) людина → фрагменти довілля: *Стара брама усміхнулася* [5, т. 1, с. 321]; *Похилая хатиночка з садка визира* [5, т. 1, с. 305]; людина → об'єкти небесної сфери: *Місяць у церкву крізь ґрати зазирає, щось ніби шамкає...* [5, т. 1, с. 190]; *Місяць почав ізходити*; *рогом у землю вперся, піднявся угору... тільки зорі всміхнулися* [5, т. 1, с. 188]; *Сонечко вдарить по тих дукачах пре-пишних...* [5, т. 1, с. 194]; *Зорі наче потонули в ставу і... розмовляли з небесними зорями* [5, т. 1, с. 202]; людина → явища природи: *Про Жовтій Води і про Корсунщину Шепче вітер по дібровах* [5, т. 1, с. 310]; ... *озвалася вода стома голосами* [5, т. 1, с. 202]; *Дзюрчить-біжить криниченька, наповня ставок* [5, т. 1, с. 305]; *Мов я на Божий світ народився, мов уперше побачив, як сонечко за землю криється і Божа роса холодом по полю дише* [5, т. 1, с. 188]; людина → представник тваринного світу: *Посел – осел: що положи на спину, Те й пре, не має ні страху, ні впину* [5, т. 2, с. 342]; *Защитники катюги ревні, Цвірінкуваті горобці, – Ті, що до книжників лестились і книгогризми зробились* [5, т. 2, с. 202]; *Маруся й Заїра, Ся голубка в любові тиха, ся душа світлокрила...* [5, т. 2, с. 126]; *Ой у тебе по садочку Метелики грають, А із Лугу Великого Орли вилинають* [5, т. 1, с. 309]; людина → часові поняття: *Вечір накупився...* [5, т. 1, с. 188].

4. Виявлено емоційно-оцінну доміанту художнього ідіолекту письменника як відбиток інтенції мовної особистості. Зазначене простежено не лише в контекстах уживання слів-соматизмів на позначення внутрішніх станів героїв (наприклад, *Горить-кипить вірке серденько моє...* [5, т. 1, с. 321]), а й використання низки інших емотивно-оцінних лексичних та фразеологічних одиниць, оказіональних найменувань, що постали як результат індивідуально-авторського моделювання якісно нових семантичних планів лексем і фразем, наповнення значеннєвих структур узуальних лексем і фразем новими (частіше негативними і рідше позитивними) аксіологічними планами, новими "обертонами смислів" у процесі контекстуальних метафоричних чи метонімічних слововживань.

Домінантною ознакою художнього ідіолекту, що маніфестує емоційно-оцінні інтенції мовної особистості, є емотивна лексика та фразеологічний склад мови творів П. Куліша. Зазначимо, що емоційна доміанта контекстів простежується на всіх мовних рівнях [див.: 7, с. 125–136], проте особливо виразно цей чинник виявлено на лексико-семантичному (1) та фразеологічному (2), наприклад: 1) ... *знав ... кирподеристу панянку, Чи Настю, степову шинкарку,*

Ту **славну Настю** Горову [5, т. 2, с. 213]; **Товстогубу** не придбати Чорних брів дівочих! [5, т. 2, с. 39]; Як дим перед огнем щезає, Так щезла **духухульна зграя Брехак**, ім'я ж їм леґіон [5, т. 2, с. 209]; Та в нас усіх їх переважив **Брехун московський, книгогриз** [5, т. 2, с. 224]; 2) Се ж ти вже **не своєю душею живеш**, Оленко: у твоєму серці та **ясна душа** козацька **звила собі кубелечко** [5, т. 1, с. 209]; Не йшла Оленка – **на крилах летіла** [5, т. 1, с. 210]; ... Оленка лягла спать та й **підплила гарячими слізьми** в коморі [5, т. 1, с. 202].

Численні контексти містять контамінації, репрезентовані поєднаннями в одному висловленні емотивно та аксіологічно маркованих лексичних і фразеологічних одиниць, наприклад: **Та борзописцеві** байдуже, незгірш од баби **моркву струже** / **на все пекло верещить** [5, т. 2, с. 240]; Його **недолюдки-писаки**, **Що брехнями ввесь світ пройшли**, Літературні гайдамаки, **У пекло втюрили** були [5, т. 2, с. 196]; **О бідний мотлоху!** Чи довго **будеш** На братню долю **супитися грізно** [5, т. 2, с. 305]. Аналіз контекстів засвідчив, що виявлена емоційно-оцінна домінанта художнього ідіолекту П. Куліша віддзеркалює інтенції письменника як мовної особистості, маніфестує його ставлення до фрагментів національної картини світу, виявляє риси творчої індивідуальності.

Художній ідіолект П. Куліша, вдало поєднавши народнорозмовні джерела української мови з елементами староукраїнської мовної традиції, репрезентує низку домінантних позицій автора, які слугують стрижнями його поетичних і белетристичних текстів. Функції мовних домінант виконують одиниці лексико-семантичного та фразеологічного рівнів, об'єктивуючи багатство лексико-семантичного та фраземного складу мови творів П. Куліша загалом й активне залучення одиниць лексико-граматичних класів окремих стилістичних пластів зокрема; вербалізуючи глибокий і виразний україноцентризм крізь призму часо-просторових складників мегаконцепту *Україна*. До виразних домінантних рис художнього ідіолекту П. Куліша належать вербалізовані фольклорні мотиви, що експлікують уснорозмовні джерела, фольклорні складники системи виражально-зображальних засобів.

Аналіз виявив емоційно-оцінну домінанту художнього ідіолекту письменника як відбиток інтенцій мовної особистості. Принцип "живої етнографії" орієнтував автора на відтворення глибинних фольклорних традицій у прозових і поетичних текстах, які поєднали підсистему емотивно-оцінних лексем із демінутивно-меліоративними та аугментативно-пейоративними суфіксами, національно марковані перифрази, образи-символи, фразеологічний багатовекторний склад.

Виокремлені доміанти художнього ідіолекту письменника належать до ядерних, вони відбивають синтез авторського світобачення та світовідчуття, індивідуальну систему підходів до різних вербальних засобів і способів, їх вибору, репрезентують власне авторське "Я" через ідіолект.

Самобутність художнього ідіолекту письменника – у відтворенні живої мовної стихії народних мас, в об'єктивації національної самобутності селянського побуту, народних звичаїв і обрядів; у тісних взаємозв'язках мови особистості й мови епохи.

Література

1. Бойко Н. І., Коткова Л. І. Експресивний потенціал ідіолекту Володи-мира Винниченка: лексичні та фразеологічні складники: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 284 с.
2. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Луганський національний педагогічний університет. Луганськ, 2003. 20 с.
3. Ермоленко С. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови. *Культура слова: До 190-річчя Пантелеймона Куліша*. Київ, 2010. Вип. 72. С. 6–15.
4. Ермоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ: Довіра, 1999. 431 с.
5. Куліш П. Твори: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1994.
6. *Культура слова: До 190-річчя Пантелеймона Куліша* / відп. ред. С. Я. Ермоленко. Київ, 2010. Вип. 72. С. 6–36.
7. Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДПУ, 2001. Вип. 15. 271 с.
8. Література та культура Полісся: Спадщина П. Куліша і її роль у розвитку української мови, літератури та культури / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ, 2010. Вип. 59. 202 с.
9. Муромцева О. Г. Мова прозових творів П. О. Куліша. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць. Харків: ХДПІ, 1992. Вип. 2. С. 18–24.
10. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. *Куліш П. Твори: у 2 т.* Київ: Наукова думка, 1994. С. 5–36.
11. Пантелеймон Куліш і українське національне відродження: доповіді та повідомлення наук. конф., присвяч. 175-м роковинам від дня народження письменника. Харків: Харківський держ. ун-т, 1995. 96 с.
12. Пантелеймон Куліш: матеріали міжвузівської наукової конференції Сумщини, присвяченої 175-річчю з дня народження П. О. Куліша. Суми, 1994. 64 с.
13. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
14. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: зб. наук. праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. Київ: МП Леся, 2000. 220 с.

15. Устенко Л. Ф. Фразеологічна підсистема ідіостилю Пантелеймона Куліша в контексті формування нової української літературної мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2017. 18 с.

References

1. Boiko, N. I., Kotkova L. I. (2017) *Ekspresyivnyi potentsial idiolektu Volodymyra Vynnychenka: leksychni ta frazeolohichni skladnyky* [Expressive potential of Volodymyr Vynnychenko's idiolect: lexical and phraseological components]: monograph. Nizhyn: NDU im. M. Hohol. 284 p. [in Ukrainian].
2. Dolzhikova, T. I. (2003) *Movna osobystist Panteleimona Kulisha* [The linguistic personality of Panteleimon Kulish] / author. diss. ... Cand. of philol. Sciences: 10.02.01. Lugansk National Pedagogical University. Lugansk. 20 p. [in Ukrainian].
3. Yermolenko, S. (2010) *Panteleimon Kulish v istorii ukrainskoi literaturnoi movy* [Panteleimon Kulish in the history of Ukrainian literary language] *Kultura slova – Word culture*. Do 190-richchia Panteleimona Kulisha. С (72). Kyiv. pp. 6–15. [in Ukrainian].
4. Yermolenko, S. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti: stylistyka ta kultura movy* [Essays on Ukrainian Literature]. Kyiv: Dovira. [in Ukrainian].
5. Kulish, P. (1994) *Tvory v dwoch tomakh* [Works in 2 parts]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. *Kultura slova: Do 190-richchia Panteleimona Kulisha* [Culture of the Word: to the 190th Anniversary of Panteleimon Kulish] / uporiadn. S. Yermolenko (2010). Vol. 72; 6–36 Kyiv [in Ukrainian].
7. Samoilenko, G. V. (2001) (Ed.) *Spadshchyna P. Kulisha v suchasnykh doslidzhenniakh* [Polesie Literature and Culture: P. Kulish's Legacy in Contemporary Studies] *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissya*. Vol. 15. Nizhyn: NDPU [in Ukrainian].
8. Samoilenko, G. V. (2010) (Ed.) *Spadshchyna P. Kulisha i yii rol u rozvytku ukrainskoi movy, literatury ta kultury* [Polesie Literature and Culture: P. Kulish's Legacy in Contemporary Studies] *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissya*. Vol. 59. Nizhyn: NDPU [in Ukrainian].
9. Muromtseva, O. G. (1992) *Mova prozovykh tvoriv P. O. Kulisha* [The language of prose works of P. Kulish] *Linhvistychni doslidzhennia: Zb. nauk. prats*. Kharkiv: KPPI. Vol. 2, 18–24 [in Ukrainian].
10. Nakhlik, E. (1994) *Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel*. Kulish P. *Tvory: u 2 t.* [Panteleimon Kulish: personality, writer, thinker. Kulish P. Works in 2 parts]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
11. *Panteleimon Kulish i ukrainske natsionalne vidrodzhennia: Dopovidi ta povidomlennia nauk. konf., prysviach.* 175-m rokovynam vid dnia narodzhennia pysmennyka (1995) [Panteleimon Kulish and the Ukrainian National Revival: Reports of Sciences. conf., ded. 175th anniversary of the writer]. Kharkiv: Kharkiv State. Univ. [in Ukrainian].
12. *Panteleimon Kulish: materialy mizhvuzivskoi naukovoii konferentsii Sumshchyny, prysviachenoii 175-richchii z dnia narodzhennia P. O. Kulisha* (1994) [Panteleimon Kulish: Proceedings of the Sumy Region Inter-University Scientific Conference on the 175th Birth Anniversary of PA Kulish]. Sumy. [in Ukrainian].

13. Rusanivskiy, V. (2001) Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy: Pidruchnyk [History of Ukrainian Literary Language: Textbook]. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].

14. Tvorchy ta ideini shukannia P.O.Kulisha v konteksti sohodennia: Zb. nauk. prats do 180-richchia vid dnia narodzhennia Panteleimona Kulisha (2000)[P. Kulish's creative and ideological pursuits in the context of the present: Coll. of Sciences. works on the 180th anniversary of Panteleimon Kulish's birthday]. Kyiv: MP Lesia. 220 p. [in Ukrainian].

15. Ustenko, L. (2017) Frazeolohichna pidsystema idiostyliu Panteleimona Kulisha v konteksti formuvannia novoi ukrainskoi literaturnoi movy [Phraseological subsystem of Panteleimon Kulish idiolect in the context of the formation of a new Ukrainian literary language] / avtoref. dys...kand. filol. nauk: 10.02.01. / Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

N. I. Boiko

Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department of Nizhyn Mykola Hohol State University

L. I. Kotkova

Candidate of philological sciences, teacher-methodologist of Nizhyn lyceum

Dominants of Panteleimon Kulish's artistic idiolect

The article is devoted to the characterization of the language picture of the Panteleimon Kulish world through the prism of lexical and phraseological dominants as significant components of the author's hierarchy of artistic idiolect, represented by the conceptosphere, its objectifiers, lexical and phraseological verbalizers.

It was found that P. Kulish's artistic language has successfully combined folk-speaking sources of the Ukrainian language with elements of the Old Ukrainian linguistic tradition, representing high number of other dominant positions of the author, which serve as the core of his poetic and fiction texts. The functions of the linguistic dominant are performed by units of lexical-semantic and phraseological levels. They objectify the richness of the lexical-semantic and phrasal composition of the language of P. Kulish's works in general. The author's texts reflect the deep and expressive Ukrainian-centrism through the prism of time-space constituents of the megaconcept Ukraine. The distinctive dominant features of P. Kulish's artistic idiolect are the verbalized folk motifs explicating spoken sources, the folk components of the system of expressive and imaginative means.

The emotional and evaluative dominance of the artistic idiolect as a reflection of the intensities of the linguistic personality is deduced. It is established that the principle of "living ethnography" oriented the author to the reproduction of deep folk traditions in prose and poetic texts, which combined emotional-evaluation lexemes with deminutive-meliorative and augmentative-pejorative suffixes and nationally labeled paraphrases. The distinguished dominants of the writer's artistic idiolect reflect the synthesis of the author's worldview, the individual system of approaches to different verbal means and methods, their choice.

The idiosyncrasy of the writer is observed in the reproduction of the living linguistic element of the masses, in the objectification of the national identity of peasant life, folk customs and rituals; in the close relationship of personal speech and epoch.

Key words: artistic idiolect, lexico-semantic components, phraseological units, verbalization, P. Kulish.